Досить пересічна історія,— не так вправа у стилі, як щось у стилі вправи,— розказана, скажімо, якимось Генрі Джеймсом, який міг би попивати мате в патіо Буенос-Айреса чи Ла-Плати двадцятих років.

Хорхе Фрага уже розміняв п'ятий десяток, коли вирішив вивчити життя і творчість поета Клаудіо Ромеро.

Ця думка визріла у Фраги під час розмови в кав'ярні з приятелями, коли з'ясувалося, що про Ромеро як про людину досі не знають нічого певного. Автор трьох книжок, що й досі викликали захват і заздрощі й здобули йому гучний, хоч і нетривкий успіх на початку цього сторіччя,

поет Ромеро ніби зливався з власними поетичними образами і не залишив помітного сліду ані у критичних, ані в іконографічних працях доби. Окрім кількох позитивних рецензій у тодішніх часописах та однієї книжки невідомого ентузіаста-вчителя з провінції Санта-Фе, чиє захоплення лірикою не залишило місця тверезим висновкам, не було спроб написати бодай якесь дослідження. Уривки відомостей анекдотичного характеру, збляклі фотографії, а решта — вигадка завсідників літературних вечорів або короткі панегірики в антологіях видавців. Проте увагу Фражину привернуло те, що багато хто зачитувався віршами Ромеро так само, як зачитувався до самозабуття віршами Каррієго або Альфонсіни Сторні. Сам Фрага ще на шкільній лаві відкрив для себе поезію Ромеро, і попри вправляння епігонів з їхнім повчальним тоном та заяложеними образами, поеми "співця Ріо-Плати" залишилися для нього такими самими незабутніми враженнями юності, як Альмафуерте або Карлос де ла Пуа. Проте лише значно пізніше, зробившись уже відомим критиком та есеїстом, Фрага поважно зацікавився творчістю Ромеро і дуже скоро збагнув, що майже нічого не знає про його особисті переживання, можливо, ще глибші й тонші, ніж його творіння. Від віршів інших добрих поетів початку сторіччя вірші Клаудіо Ромеро відрізнялися особливою щирістю тону, проникливістю, що одразу привернуло до себе серця молоді, стомленої безплідними теревенями та пишномовністю. Щоправда, Фрага під час розмов зі

своїми приятелями та учнями про віршики Ромеро нерідко запитував себе: чи не збільшує таємниця, що огортає поетову особу, чар тієї поезії, чиї ідеали туманні, а витоки невідомі? І щоразу з досадою переконувався, що справді таємничість, незнання людини ще дужче розпалюють пристрасті шанувальників Ромеро, хоча, хай би там що, його поезія надто гарна сама собою, щоб оголення її коріння могло применшити її вагу.

Покидаючи кав'ярню після однієї такої вечірки, де, як правило, друзі прославляли Ромеро загальниковими фразами, Хорхе Фрага відчував доконечну потребу взятися за цього поета. Він відчув, що цього разу не зможе обмежитися чистою філологією, як майже завжди робив раніше. Зразу стало ясно: треба відтворити біографію, біографію в найвищому значенні слова: людина, середовище, творчість у їхній цілісній єдності, хоча завдання здавалося нерозв'язним: час затяг минуле щільною запоною туману. Спершу треба було скласти ґрунтовну картотеку, а потім спробувати синтезувати дані, йдучи слідами поетової долі, невідступно простежуючи всю його кар'єру. Тільки такий шлях міг розкрити справжнє значення творчості Ромеро.

Коли Фрага поклав собі взятися до справи, він перебував у критичній смузі свого життя. Він мав певний науковий авторитет і звання доцента, його шанували колеги з кафедри та студенти. Водночас недавня спроба заручитися офіційною підтримкою для поїздки до Європи, щоб попрацювати там у бібліотеках, закінчилася сумно, наразившись на бюрократичні перепони. Його публікації були не з тих, що без стуку розчиняють двері міністерств. Модний романіст або критик газетного масштабу могли сподіватися на щось значно більше, ніж він. Фрага добре розумів, що якби його книжка про Ромеро мала успіх, найскладніші питання розв'язалися б самі собою. Він не був надміру марнославний, але кипів з обурення, дивлячись, як спритні скоробрехи легко залишають його позаду. Свого часу сам Клаудіо Ромеро гірко нарікав на те, що "віршомаз великопанських салонів" завиграшки сподобляється того дипломатичного поста, в якому відмовляють йому, Ромеро.

Два з половиною роки збирав Фрага матеріали для книжки. Робота була неважка, але копітка й іноді стомлива. Доводилося їздити в Пергаміно, в Санта-Крус, у Мендосу, листуватися з бібліотекарями та архіваріусами, порпатись у підшивках газет і часописів, робити потрібні витяги і водночас вивчати тогочасні літературні течії. Наприкінці 1954 року вже чітко визначилися основні віхи майбутньої книжки, хоча Фрага не написав ще ані слова.

Одного вересневого вечора, ставлячи нову картку до чорної картонної скриньки, він запитав себе: а чи до снаги йому це завдання? Труднощі його не бентежили, радше, навпаки — турбувала легкість, з якою можна піти добре знайомою стежкою. Всі дані було зібрано, і більше нічого цікавого уже не було ані в аргентинських книгосховищах, ані у спогадах сучасників. Він зібрав усі досі невідомі факти й відомості, які кидали бодай якесь світло на життя Ромеро та його творчість. Головне тепер було не помилитися, правильно висвітлити факти, визначити лінію викладу теми та композицію книжки загалом.

"Але образ Ромеро... Чи досить він мені ясний? — запитував себе Фрага, зосереджено дивлячись на жевристий кінчик сигарети.— Так, є схожість у нашому світосприйманні, певна спільність естетичних і поетичних смаків, є все, що неминуче зумовлює вибір біографа, але чи не поведе це мене вбік, до створення по суті не біографії Ромеро, а власного життєпису?"

І щиро відповідав собі, що сам ніколи не мав поетичного хисту, що він не поет, а лише шанувальник поезії і що його власні можливості обмежуються літературною критикою, яку дають знання. Треба тільки бути насторожі, не втрачаючи орієнтації, розбираючи поетову творчість, щоб випадково не вжитися в чужу роль. Ні, не мав він причини боятися своєї симпатії до Ромеро та чару його поем. Слід було тільки, як ото, коли фотографуєш, так навести об'єктив, щоб рамка не відтяла об'єктові ніг.

Та ба, коли перед ним уже лежав чистий аркуш паперу — мов ті двері, які давно пора відчинити,— його знов огорнув сумнів: чи в змозі він зробити книжку такою, як хотів її бачити. Звичайно, спроба написати біографію з критичними екскурсами в поезію криє у собі небезпеку для автора піддатися спокусі висвітлювати переважно зовнішньо цікаві факти, орієнтуватися на читачів, що чекають від кожної книжки кінотрюків чи сентенцій у стилі Моруа. З другого боку, нізащо не можна втрачати цього безіменного масового споживача, якого друзі-соціалісти йменують "народ", не можна зневажати його на догоду своїм колегам-ерудитам. Треба подати матеріал під таким кутом, щоб книжка викликала широке зацікавлення, але не стала банальним бестселером, щоб водночас здобула і визнання наукового світу, і любов міщуха, що затишно розіклався у кріслі суботнього вечора.

Так, ви не помилились: майже фаустівські переживання, хвилина угоди з дияволом. За вікном світання, на столі — недопалки, келих вина у безвладно опущеній руці. "Вино, ти як рукавичка, що приховує час",— написав якось Клаудіо Ромеро.

"А чом би й ні,— сказав собі Фрага, закурюючи.— Зараз я знаю про нього те, чого не знає ніхто, і було б величезною дурницею писати звичайну повістинку, накладом десь так примірників із триста. Хуарес або Ріккарді могли б утяти щось подібне не згірш за мене. Але ж ніхто ні сном ні духом не знає про Сусанну Маркес".

Слова, випадково кинуті мировим суддею із Брагадо, молодшим братом покійного друга Клаудіо Ромеро, навели його на важливий слід. Урядник бюро реєстрації актів громадянського стану міста Ла-Плати вручив йому, після довгих пошуків, потрібну адресу в Піларі. Дочка Сусанни Маркес виявилася пухкенькою жіночкою років тридцяти. Спершу вона не хотіла розмовляти з Фрагою, посилаючись на заклопотаність (торгівля в овочевій крамничці), але потім запросила його до кімнати, показала на запилюжене крісло і згодилася побалакати. Після першого запитання жіночка з хвилину мовчки дивилася на нього, потім схлипнула, втерла сльози носовичком і почала

розповідати про свою безталанну маму. Фрага, подолавши певне збентеження, натякнув, що він дещо знає про взаємини Клаудіо Ромеро і Сусанни, а тоді з належною делікатністю трохи пофілософував про те, що любов поетова іноді цінніша за свідоцтво про шлюб. Ще кілька таких самих троянд до її ніг, і вона, визнавши слушність його слів і навіть розчулившись від них, звірила йому таємницю. За кілька хвилин у її руках опинилися дві фотографії — рідкісний, не публікований раніше знімок Ромеро і пожовкла фотокартка, де поруч із поетом сиділа жінка, така сама кругленька і гарненька, як і дочка.

— У мене є і листи,— сказала Ракель Маркес.— Може, вони вам стануть у пригоді, якщо ви вже кажете, що писатимете про нього...

Вона довго порпалась у стосі паперів на нотній етажерці й нарешті подала Фразі три листи. Той глянув на них мигцем і, переконавшись у автентичності письма Ромеро, поквапився сховати свою здобич у портфель. Під час розмови він уже переконався, що Ракель не поетова дочка, бо при першому обережному запитанні вона похнюпила голову і замовкла, ніби поринувши в роздуми. Потім сказала, що її мати згодом вийшла заміж за одного офіцера з Балькарсе ("з батьківщини чемпіона автоперегонів Фанхіо",— додала вона ніби на підтвердження своїх слів) і що вони обоє померли, коли їй минуло всього вісім років. Маму вона пам'ятає добре, а батька майже ні. Правда, він був суворий, це так.

Після повернення до Буенос-Айреса Фрага прочитав листи Клаудіо Ромеро до Сусанни — і в мозаїчній картині останньої частини раптом усе лягло на свої місця, несподівано окреслилася цілком завершена композиція, відкрилася драма, про яку некультурне і святенницьке поетове покоління не могло навіть подумати. 1917 року Ромеро опублікував низку поем, присвячених Ірені Пас, і серед них славетну "Оду до твого подвійного імені", яку критика проголосила найпрекраснішою поемою про кохання з написаних будь-коли в Аргентині. І водночас за рік до з'яви цієї поеми інша жінка отримала три листи, пронизані духом найкращих поетичних творінь Ромеро, сповнені екзальтації та самозречення, де автор водночас оголював власну душу і

ставав вершителем своєї долі, виступав у ролі головного героя і грецького хору. До прочитання листів Фрага гадав, що це — звичайне любовне листування, застигле дзеркальне відбиття інтимних почуттів, що мало вагу лише для двох. Одначе справа стояла інакше — він відкривав у кожній фразі усе той самий духовний поетів світ, ту саму силу всеосяжного сприйняття кохання. Жага Ромеро до Сусанни Маркес аж ніяк не відривала його від землі, навпаки, в кожному рядку відчувалася загальнолюдська схвильованість — що ще більше підносила кохану жінку, відчувалося самоутвердження і самовиправдання життєвої, войовничої поезії.

Історія сама собою була нескладна. Ромеро запізнався з Сусанною в одному непрезентабельному літературному салоні Ла-Плати, і їхній роман збігся з періодом майже повного поетового мовчання, мовчання, яке його вузьколобі біографи не могли збагнути або пояснювали захворюванням на сухоти, що за два роки звело його в могилу. Ніхто нічого не знав про існування Сусанни — ніби не тільки згодом, а й тоді, вона була лише тьмяним образом на вицвілій фотографії, звідки дивилися її великі злякані очі. Безробітна вчителька середньої школи, єдина дочка старих і бідних батьків, серед чийого кола знайомих не було чоловіків, що могли б нею зацікавитися. Поетова відсутність на літературних вечорах Ла-Плати збіглася з найдраматичнішим періодом європейської війни, пробудженням нових громадських інтересів, з'явою молодих поетичних голосів. Тож Фрага міг вважати себе за щасливця, почувши побіжно кинуті слова провінційного мирового судді. Ухопившись за цю тонесеньку нитку, він розшукав похмурий будинок у Бурсако, де Ромеро з Сусанною прожили майже два роки. Листи, які йому віддала Ракель Маркес, припадали на кінець цього дворічного періоду. Перший лист зі штемпелем Ла-Плати на конверті правив ніби за продовження попереднього послання, де йшлося, певно, про можливий поетів шлюб із Сусанною. Тепер же він висловлював глибокий сум з приводу своєї хвороби і відкидав будь-яку думку про одруження з тією, кого, на жаль, чекала швидше доля доглядачки, ніж дружини. Другий лист викликав просто захват: палкі заклинання поступалися місцем неймовірно зворушливому, щирому благанню, ніби Ромеро всіма силами

душі намагався переконати свою кохану, щоб вона так само, як і він, свідомо примирилася з трагедією і стійко перетерпіла душевний біль. В одному короткому уривку було сказано все: "Нікому нема ніякого діла до нашого життя, я пропоную тобі обрати волю і зберігати мовчанку. Ще міцніші, вічні узи пов'яжуть мене з тобою, вільною від шлюбних пут. Якби ми вступили в закон, я відчував би себе твоїм катом щоразу, як ти входила б до моєї оселі з трояндою у руці". І суворо додавав: "Я не бажаю кашляти тобі в обличчя, не хочу, щоб ти витирала мені піт. Ти знала інше тіло, інші квіти я тобі дарував. Ніч мені потрібна самому, і я не дам тобі дивитися, як я плачу". Третій лист був написаний у спокійному тоні. Здавалося, Сусанна вже схилялася до того, щоб пристати на поетову жертву. В одному місці було написано так: "Ти запевняєш, що я зачарував тебе і примушую поступитися своїй волі... Але моя воля — твоє майбуття, і дозволь мені сіяти це насіння, яке винагородить мене за безглузду смерть".

За хронологією, з'ясованою Фрагою, життя Клаудіо Ромеро ввійшло під ту пору в монотонно-спокійне русло, мирно плинучи у стінах батьківського дому. Ніщо більше не свідчило про нові його зустрічі з Сусанною Маркес, хоча важко було твердити і протилежне. Одначе найкращим доказом того, що самозречення Ромеро відбулося і що Сусанна врешті-решт обрала волю і відмовилася зав'язувати собі світ із недужим, стала з'ява нової, напрочуд яскравої зірки на поетичному небосхилі Ромеро. Через рік після цього листування та розлуки з Сусанною в одному буенос-айреському часопису з'явилася "Ода до твого подвійного імені", присвячена Ірені Пас. Здоров'я Ромеро, очевидно, поліпшилося, і поема, яку сам автор читав у різних салонах, раптом піднесла його на верховину слави, тієї слави, що спроквола кувалася всією попередньою творчістю. Як і Байрон, прокинувшись якось уранці, він міг сказати собі, що став знаменитий. А проте жага поетова до Ірени Пас залишилася без відповіді, тож, судячи з деяких досить суперечливих світських пліток, що дійшли до нащадків заходами достойних тогочасних людей, престиж поетів неабияк тоді упав, а сам він, покинутий друзями і шанувальниками, знову всамітнився під батьківським дахом. Невдовзі вийшла остання збірка поем Ромеро. А ще

за кілька місяців, просто на вулиці, у нього пішла з горла кров, і через три тижні він сконав. На похорон зібралося чимало письменників, але, як свідчать некрологи та хронікальні звіти, той світ, до якого належала Ірена Пас, не провів його в останню путь і не вшанував його пам'яті, як можна було сподіватися.

Фрага легко уявив собі, що любов Ромеро до Ірени Пас мала однаково імпонувати аристократії як Буенос-Айреса, так і Ла-Плати і шокувати цю публіку. Про саму Ірену він не міг скласти чіткого уявлення. Судячи з фотографій, вона була красуня у свої двадцять років, але решту відомостей доводилося черпати лише з газетної світської хроніки. Одначе нелегко було уявити, як складалися взаємини Ромеро з цією ревною хранителькою традицій родини Пас. Вона, мабуть, зустріла поета на одному з вечорів, що їх іноді влаштовували її батьки, щоб послухати тих, кого вона називала модними "піснетворцями" та "артистами", наголошуючи саме на цих словах. Чи захопила її "Ода", чи змусила ця чудова назва повірити у щирість сліпучої жаги, що кликала зневажити "всі терни життя", на це годен був відповісти, мабуть, лише сам Ромеро, та й то навряд чи ствердно. Але Фрага і сам розумів, що тут нема над чим сушити голову і що ця тема не заслуговує на розвиток. Клаудіо Ромеро був надто розумний, щоб бодай на мить повірити в можливість взаємності. Соціальна прірва, що розділяла їх, усілякі перешкоди, цілковита неприступність Ірени, ув'язненої у темниці з подвійними мурами — її аристократичною родиною і нею самою, вірною своїй касті,— все це робило її недосяжною з самого початку. Тон "Оди" не залишав щодо цього сумнівів, його врочиста піднесеність не мала нічого спільного з ніжністю любовної лірики. Ромеро назвав себе в поемі "Ікаром, що упав до ніг білосніжних", використавши жартівливе прізвисько, дане йому одним із корифеїв часопису "Карас і каретас", а сама поема знаменувала собою не що інше, як неймовірно високий зліт слідом за недосяжним ідеалом, тож набувала неземної краси: відчайдушне поривання людини на крилах поезії до сонця, яке обпалило її і згубило. Поетове передсмертне самітництво та його мовчанка були останнім трагічним етапом, що завершив його падіння, скорботне

повернення на землю, від якої він хотів відірватись у своїх мріях, далеких від дійсності.

"Так,— думав Фрага, підливаючи собі вина,— все зберігається на своїх місцях. Залишається тільки писати".

Успіх "Життя одного аргентинського поета" перевершив усі сподівання — і автора, і видавців. У перші два тижні майже не було ніяких коментарів, але потім раптом з'явилася похвальна рецензія в газеті "Расон" і розворушила флегматичних, обережних у своїх судженнях мешканців столиці. Всі, окрім жалюгідної жменьки, заговорили про книжку. Часопис "Сур", газета "Насьйон", упливова провінційна преса з ентузіазмом обговорювала сенсаційну новину, яка одразу зробилася предметом розмов за філіжанкою кави або на десерт. Дві оприлюднені гострі дискусії (про вплив Рубена Даріо, найбільшого латиноамериканського поета, на Ромеро та про вірогідність хронології) ще більше розпалила зацікавлення публіки. Перше видання "Життя поетового" розійшлося за два місяці, друге — за півтора. Не встоявши перед спокусою золотого тільця, поступившись обставинам, Фрага зробив театральну і —радіокомпозицію "Життя поетове". Здавалося, надходить момент, коли розпал пристрастей і гучний галас, зчинений довкола твору, досягли тієї небезпечної вершини, з-за якої вже готовий виринути черговий улюбленець публіки. З огляду на цю прикру неминучість і ніби як компенсацію за неї Фрага здобув Національну премію, щоправда, не без сприяння двох приятелів, які потім встигли повідомити йому новину, випередивши перші телефонні дзвінки і різноголосий хор віншувальників. Сміючись, Фрага зауважив, що присудження Нобелівської премії не завадило Андре Жідові того самого вечора вирушити давитися фільм з участю Фернанделя. Можливо, саме через те він поквапився сховатися в домі одного з друзів і спостерігав звідти, як накочується дев'ятий вал громадського захвату, спостерігав так байдуже, аж навіть сам спільник його, що гостинно запропонував йому притулок, вважав подібну поведінку за неприродну, коли не лицемірну. Але всі ці дні Фрагу не залишала задумливість, у ньому міцніло незбагненне бажання усамітнитися від того популярного "себе",

про якого галасували газети і радіо, чия слава, переступивши межі Буенос-Айреса, досягла кіл провінційної інтелігенції і навіть вийшла за межі вітчизняних культурних сфер. Національна премія здавалася не благодаттю, що зійшла з небес, а чимось на зразок здійснення бажаного. Тепер мало прийти й усе інше,— те, що, як по правді, найбільше надихало його на створення "Життя поетового". Він не помилився: за тиждень міністр закордонних справ запросив його до себе додому ("Ми, дипломати, знаємо, що добрих письменників не приваблюють офіційні прийняття") і запропонував йому пост культурного аташе в одній із європейських країн.

Усе відбувалося як уві сні й так порушувало звичне життя, що Фразі доводилося робити над собою зусилля, щоб гаразд усвідомити своє сходження — приступка за приступкою — сходами слави: від перших інтерв'ю, усмішок та обіймів видавців, від перших запрошень виступити у літературних товариствах і гуртках він дістався, нарешті, до тієї сходової площадинки, звідки, майже не схиляючи голови, можна було побачити весь світсько-літературний світ, відчути себе ніби його володарем і оглянути все до останнього закутка, до останньої снігово-білої манишки й останнього палантину з шиншили літературних меценатів та меценаток, що жують бутерброди з паштетом із гусячої печінки і розводяться про Ділана Томаса. А там далі — чи ближче — він бачив маси отупілих і сумирних пожирачів газет, телеглядачів і радіослухачів, більшість яких, не знаючи навіщо і чому, скоряється моді й купує пральну машину чи грубезний роман — предмет обсягом двісті п'ятдесят кубічних сантиметрів чи триста двадцять вісім сторінок — і купує, хапає негайно, іноді жертвуючи насущником, бо сусідка "це" вже має, бо популярний оглядач столичної радіостанції "Мундо" знову вихваляв "це" до небес у своєму виступі рівно об одинадцятій п'ятдесят п'ять. Найдивніше було те, що його книжка потрапила до каталога творів, які рекомендувалося придбати і прочитати, хоча стільки років життя і творчість Клаудіо Ромеро цікавили єдино інтелектуалів, тобто практично дуже і дуже небагатьох. Коли ж, траплялося, він знову відчував потребу залишитися наодинці з самим собою і поміркувати над тим, що діється (тепер на черзі стояли перемовини з кінопродюсерами),

первісний подив усе частіше поступався місцем якомусь тривожному очікуванню. А втім, попереду не могло бути нічого іншого, окрім наступної приступки сходів слави, якщо не рахувати того неминучого дня, коли, як це буває на містках у садах, остання сходинка підйому перейде в першу сходинку спуску, в гідне сходження вниз, до пересиченої публіки, яка відвернеться від нього в пошуках нових емоцій. На той час, коли він зібрався усамітнитися, щоб підготувати свій виступ на церемонії одержання Національної премії, всі його відчуття від запаморочливих успіхів останніх тижнів синтезувалися в якесь іронічне задоволення собою, від чого і тріумф уявлявся лише своєрідним зведенням порахунків, та до того ж іще потьмарювався домішкою незрозумілого неспокою, який іноді раптом охоплював його всього і загрожував віднести до тих берегів, куди здоровий глузд і почуття самозбереження рішуче не давали тримати курс. Він мав надію, що підготовка тексту виступу поверне йому радість праці, й вирушив працювати до садиби Офелії Фернандес, де завжди почувався добре і спокійно.

Був кінець літа, парк уже вбрався в кольори осені, і Фрага милувався ним з веранди, розмовляючи з Офелією і пестячи собак. У кімнаті на першому поверсі стояло його бюрко з картотекою. Присунувши до себе найбільшу скриньку, Фрага неуважно перебирав пальцями шурхотливі картки, як піаніст, який налаштовується на гру, і повторював, що все йде нормально, що, попри вульгарний практицизм, який неминуче йшов у парі з великим літературним успіхом, його твір "Життя поетове" — гідне діяння, данина нації та батьківщині. І можна з легким серцем узятися до компонування промови, одержати свою премію, готуватися до поїздки в Європу. Дати і цифри зміщувалися в його голові з параграфами угод і годинами запрошень на обід. Небавом мала прийти Офелія з пляшкою хересу, мовчки сісти неподалік і з цікавістю спостерігати, як він працює. Залишилося тільки взяти аркуш паперу, присунути лампу і закурити, слухаючи, як кричить удалині птах теро.

Він так ніколи і не зміг згадати — відкрилась йому істина саме тієї хвилини, а чи пізніше, коли вони з Офелією, навтішавшись коханням,

лежали в постелі, чадили сигаретами і дивилися на маленьку зелену зірочку в вікні. Прозріння (назвімо це так), могло прийти з першою фразою тексту виступу, який почався легко, але раптом забуксував на місці, й усе пішло шкереберть і втратило глузд, який враз ніби вивітрився зі слів, що дожидали своєї черги. А потім скрип пера урвався, запанувала мертва тиша — так, очевидно, так: він усе вже знав, коли виходив з отієї маленької віталеньки, знав, хоч і не хотів знати,— тиша тисла на скроні, як мігрень, що розходилася, або грип, що починався. З доброго дива якоїсь невловної миті душевна неміч, темний серпанок туману зникли й обернулися в певність: "Життя поетове" — суцільна вигадка, історія Клаудіо Ромеро не має нічого спільного з усією Фражиною писаниною. Нема доказів, нема аргументів, і біографія ця — суцільна вигадка. По стількох роках праці, вивіряння дат, ходіння по слідах, намагань уникнути суб'єктивного бачення — все виявляється суцільним фальшем. Клаудіо Ромеро не жертвував собою задля Сусанни Маркес, не повертав їй волі ціною свого самозречення і не був Ікаром біля снігово-білих ніг Ірени Пас. А він, біограф, ніби плив під водою проти течії, не маючи снаги вистромити голову, не бажаючи, щоб хвилі били в очі,— і знав правду. Але цим справа не закінчувалася: ззаду, нижче за течією, в каламутному і брудному затоні осіла на дно певність у тому, що він знав правду з самого початку. Нічого розкурювати другу сигарету, винуватити пошарпані нерви, цілувати в пітьмі тонкі піддатливі губи Офелії. Нічого говорити собі, що потьмарення найшло в запалі надмірного захоплення своїм героєм, що неміч можна виправдати надто великою витратою сили. Рука Офелії м'яко снувала по його грудях, її палкий уривистий подих лоскотав йому вухо. Він і незчувся, як заснув.

Вранці він глянув на відкриту скриньку картотеки, на папери, і все це здалося йому ще примарнішим, аніж нічні переживання. Внизу Офелія телефонувала на станцію, щоб довідатися про розклад руху поїздів. До Пілара він дістався десь о пів на дванадцяту і рушив просто до овочевої крамнички. Сусаннина донька дивилася на нього несміливо і насторожено, як побитий собака. Фрага попросив уділити йому п'ять хвилин, знову зайшов до прокуреної вітальні й сів у те саме крісло,

покрите білим покрівцем. Йому не довелося довго говорити, бо Сусаннина дочка, змахуючи сльозинки, стала кивати на підтвердження його слів і все нижче і нижче хнюпила голову.

— Так, так, сеньйоре. Саме так і було, сеньйоре.

— Але чому ж ви не сказали мені про це одразу?

Нелегко пояснити, чому вона не сказала про це зразу. Мати змусила її заприсягтися, що про дещо вона ніколи й нікому не пробовкається, а по тому, як із матір'ю одружився офіцер із Белькарсе,— і поготів, ось і... Але їй дуже хотілося написати йому, коли зчинився такий галас довкола книжки про Ромеро, бо...

Вона злякано дивилася на нього, а сльозинки котилися по щоках.

— То як же вам стало відомо? — сказала вона потім.

— Хай це вас не бентежить,— сказав Фрага.— Колись усе виходить наяв.

— Але ж у книжці ви написали зовсім не так. Еге ж, я її читала. Я все там читала.

— Саме через вас у книжці написано зовсім не так. Ви маєте інші листи Ромеро до вашої матері. Ви мені дали лише ті, які вам хотілося дати, які виставляють у найкращому світлі Ромеро, а заодно і вашу неньку. Мені потрібні інші, негайно. Дайте їх.

— Є тільки один,— сказала Ракель Маркес.— Але мама змусила мене заприсягтися, сеньйоре.

— Якщо вона не спалила його, то в ньому немає нічого страшного. Дайте мені. Я куплю.

— Сеньйоре Фрага, я не тому вам його не даю...

— Ось гроші,— гостро сказав Фрага.— За свої кабачки стільки не виторгуєте.

Дивлячись, як вона длубається в паперах на нотній етажерці, Фрага подумав: те, що він знає тепер, він уже знав (можливо, якось інакше, але знав) у день своїх перших відвідин Ракелі Маркес. Істина, що оце йому відкрилася, зовсім не захопила його зненацька, і тепер, у собачий голос, він міг скільки заманеться винуватити себе та запитувати, чому, наприклад, його перше побачення з Сусанниною донькою закінчилося так швидко, чому він так зрадів трьом листам Ромеро, ніби тільки вони єдині й були на світі, чому не запропонував грошей, не докопався до всіх, авжеж, до всіх подробиць, про які Ракель знала і мовчала. "Дурниці,— тут-таки подумав він.— У ту пору я не міг знати, що Сусанна стала повією з вини Ромеро". А чому ж він тоді урвав на півслові свою розмову з Ракеллю, задовольнившись одержаними фотографіями та трьома листами? "Е, ні, я знав, бозна-звідки, але знав і, знаючи це, написав книжку: можливо, і читачі теж знають, і критика знає, і кругом — суцільна брехня, в якій борсаємося ми всі, всі до одного..." Одначе найлегше було йти шляхом узагальнень і покладати на себе лише частку провини. Це також брехня: винен був тільки він, він один.

Останній лист, коли його вже було прочитано, став лише словесним підтвердженням того, що Фрага уявляв собі, хоча й трохи інакше, і лист цей міг правити лише за "речовий доказ" на його користь у разі полеміки. Після того, як маску зірвано, такий собі добродій на ім'я Клаудіо Ромеро, по-звірячому вищиряв зуби в останніх фразах, що мали неспростовану логіку. Фактично прирікаючи Сусанну на брудне ремесло, яким їй відтепер і до кінця днів своїх доведеться займатися — на що недвозначно натякалося у двох чудових пасажах,— він пропонував їй заткнути пельку до кінця своїх днів, триматися од нього чимдалі й

запастися в тартарари, попихаючи її з кепкуваннями й погрозами до тієї ями, яку сам копав два роки, неквапливо, крок за кроком розбещуючи наївне створіння. Людина, що лицемірно виводила на кілька тижнів раніше рядок: "Ночі потрібні лише мені одному, я не хочу, щоб ти бачила мої сльози", завершувала тепер свої послання щонайбанальнішою порадою, на ефективність якої у неї, очевидно, був свій розрахунок, і доточувала до всього того ще й інші бридкі рекомендації та знущальні повчання, а замість прощальних слів бажала успіхів на ниві хтивості й відверто погрожувала неприємностями, якщо Сусанна зважиться навинутись їй на очі. Ніщо з прочитаного вже не дивувало Фраги, але ще довгий час він сидів з листом у руці, безсило прихилившись плечем до лутки вагонного вікна, ніби хтось у ньому намагався вирватися з пазурів кошмарного, нестерпно довгого сну. "Це пояснює і решту все",— почув він биття власної думки. "Рештою" була Ірена Пас. "Ода до твого подвійного імені", фінальний крах Клаудіо Ромеро. Навіщо вагомі доводи і прямі докази, якщо давня, глибока певність у іншому розвитку подій, що не потребувала якихось листів або чиїхось свідоцтв, тепер сама шикувала лавами дні останніх років життя Ромеро перед внутрішнім зором людини (ім'я її, зрештою, не грає ролі), що їхала в поїзді з Пілара і виглядала в очах пасажирів сеньйором, який вихилив зайвий шкалик вермуту. Коли він зійшов на своїй станції, була четверта пополудні й сіялася мжичка. У шарабані, який довіз його до садиби Офелії, було холодно і пахло відвологлою шкірою. Яка ж розсудлива була ця бундючна Ірена Пас, які міцні були аристократичні підмурки, що породжували вбивчу зневагу вищого світу до тих, хто прагнув туди потрапити. Ромеро володів чарами, щоб приворожити бідну жінку, але зовсім не був Ікаром, і його чудова поема не могла стати його крилами. Ірена, а може, й не вона, а її мати або брати одразу розгледіли за спалахом таланту поривання кар'єриста, домагання пройдисвіта, який починає з того, що зневажає людей свого кола, а потім ладен, якщо треба, знищити їх (такий злочин називався Сусанна Маркес, шкільна вчителька). Щоб спекатися його, аристократам — у всеозброєнні їхніх грошей і в оточенні кмітливих лакеїв — було досить кривої усмішки, відмови у запрошенні, від'їзду до свого маєтку. Вони навіть не завдали собі мороки бути на поетовому похороні. Офелія чекала його у дверях.

Фрага сказав їй, що відразу сідає до праці. Коли, прикусивши зубами сигарету і відчуваючи величезну змору, що тисла на плечі, він побачив перші рядки, написані учора ввечері, то сказав собі, що ніхто нічого не знає, окрім нього. Здавалось, він засів писати "Життя поетове" заново і знов був господарем єдиного ключа. Ледь осміхнувшись, він заходився компонувати свою промову. Лише далеко пізніше, згадавши про листа Ромеро, він виявив, що лист загубився десь у дорозі.

Кожен, хто хоче, може підняти архів і прочитати в буенос-айреських газетах тих літ повідомлення про церемонії вручення Національної премії і про те, що Хорхе Фрага з доброго дива збентежив і розгнівив розсудливих людей, виклавши з трибуни нову, геть-то дику версію життя поета Клаудіо Ромеро. Якийсь хроніст написав, що Фрага, мабуть, був не цілком здоровий (досить прозорий евфемізм), бо, окрім усього іншого, іноді забалакувався, виступаючи від особи самого Ромеро. Оратор, щоправда, помічав свою похибку, але зараз же знову впадав у дивовижний стан. Інший кореспондент відзначив, що Фрага тримав у руці два чи три геть списані аркуші паперу, але майже ні разу не зазирнув у них. Створювалося враження, ніби він говорить сам для себе, схвалюючи чи заперечуючи свої ж таки щойно висловлені думки, чим став викликати дедалі більше роздратування — воно перейшло потім в обурення — численної аудиторії, що зібралася з очевидним наміром висловити йому свій щирий захват. Ще в одній газетці розповідалося про завзяту полеміку між Фрагою та доктором Ховальяносом по закінченні промови та про те, що багато хто, вголос обурюючись, покинув залу. З несхваленням згадувалося також, що на прохання доктора Ховельяноса подати незаперечні підтвердження тих хистких звинувачень, які паплюжили святу пам'ять Клаудіо Ромеро, лауреат лише знизав плечима і потер рукою чоло, ніби даючи наздогад, що вся справа в його особистому переконанні, а потім впав у прострацію, не помічаючи ані ремства публіки, що розходилася, ані виклично гучних оплесків і поздоровлень з боку кількох молодиків і поцінувачів гумору, які, здавалося, були у захваті від такої оригінальної відповіді на присудження Національної премії.

Коли за дві години після врочистої церемонії Фрага вернувся до садиби, Офелія мовчки простягла йому довгий список тих, хто його вітав, дзвонячи по телефону,— починаючи від міністра закордонних справ і закінчуючи одним із рідних братів, який йому раніше ніколи не телефонував. Він неуважно глянув на танок імен, жирно підкреслених або недбало накреслених. Аркуш вислизнув з його руки і впав на килим. Мов сліпий, Фрага побрався сходами до свого кабінету.

Минуло чимало часу, перш ніж Офелія почула, як він никає по кабінету. Вона лягла і зусиллям волі змусила себе ні про що не думати. Кроки то наближалися, то даленіли, інколи стихали. Мабуть, він зупинявся біля бюрка, про щось роздумуючи. Через годину вона почула рип сходів і кроки до дверей у спальню. Не розплющуючись, вона відчула, як осіли пружини під вагою тіла, і він простягся горілиць поряд із нею. Холодна рука стисла її руку. В пітьмі Офелія поцілувала його в щоку.

— Єдине, чого я не розумію...— сказав Фрага, звертаючись ніби не до неї, а в порожнечу,— чому я так довго не усвідомлював того, що все це я знав завжди. Нерозумно було б думати, що я — медіум. З медіумами в мене нема нічого спільного. До останніх днів у мене не було з ними нічого спільного.

— Ти б поспав трошки,— сказала Офелія.

— Ні, я повинен це з'ясувати. Є дві речі: те, чого я не можу збагнути, і те, що почнеться взавтра або вже почалося сьогодні ввечері. Мені край, розумієш? Мені ніколи не пробачать того, що я створив їм кумира, а тоді вирвав його в них із рук і розбив на друзки. І як дивно все це сталося. Адже Ромеро залишається автором найкращих поем двадцятих років. Але ідоли не можуть мати глиняних ніг. І з таким самим цинізмом мені завтра заявлять про це мої шановні колеги.

— Але якщо ти вважав за свій обов'язок сказати правду...

— Я нічого не вважав, Офеліє. Сказав, та й годі. Або хтось сказав за мене. Тієї ночі мені здалося, що це єдиний шлях. Я міг вчинити лише так, і не інакше.

— Може, ліпше було б трохи почекати,— несміливо озвалася Офелія. — А то так зненацька, в живі очі...

Вона хотіла сказати "міністрові", і Фрага почув це слово так ясно, ніби його вимовлено. Усміхнувся і попестив її руку. Помалу-малу вода спадала, щось іще туманне почало вимальовуватися ясніше, набувати обрисів. Довга, тоскна мовчанка Офелії допомогла зосередитися, прислухатись до себе, і він дивився в пітьму широко розплющеними очима. Ні, ніколи б, мабуть, йому не збагнути, чому раніше він не усвідомлював того, що було цілком очевидне, коли б зрештою не признався собі, що він такий самий спритник і пройда, як Ромеро. Сама думка написати книжку крила в собі бажання взяти реванш у суспільства, домогтися легкого успіху, повернути те, що законно йому належить і що чіпкі пристосуванці у нього віднімали. На позір бездоганно точне "Життя поетове" народжувалося, присмачуване всіма потрібними атрибутами, аби пробитися на книжкові полички. Кожен етап його тріумфального походу передбачувано заздалегідь, скрупульозно підготовлювано кожним розділом, кожною фразою. Звідси його іронія і дедалі більша байдужість до цих тріумфальних етапів, що теж не виходила за рамки всієї цієї брудної затії. Під блискучою обкладинкою "Життя" зразу ж стали мостити гнізда радіопередачі та телефільми, дипломатичний пост у Європі й Національна премія, багатство і слава. Лише біля самого фіналу чекало щось непередбачене, щоб упасти на ретельно відрегульований механізм і обернути його в купу уламків. І нічого було тепер думати про це "непередбачене", боятися чогось, божеволіти від програшу.

— У мене нема з ним нічого спільного,— повторив Фрага, заплющуючись.— Не знаю, як це сталося, Офеліє, ми зовсім різні люди.

Він відчув, що вона беззвучно плаче.

— Але тоді виходить іще гірше. Ніби ми з ним заражені одним і тим самим вірусом, і хвороба моя розвивалася приховано, а потім раптом виявилася, і паскудство вийшло назовні. Щоразу, коли мені треба було робити вибір, ухвалювати постанову за цю людину, я вибирав і вирішував саме так, як хотів би подати, зобразити себе він сам за життя. Те, що вибирав я, не розминалося з тим, що вибрав би він, і нікому б і на думку не спало шукати іншої правди його життя, його листів, навіть його останнього року життя, коли близька смерть оголила, розкрила його суть. Я не бажав ні в чому сумніватися, не хотів докопуватися до істини, бо тоді, Офеліє, тоді Ромеро не був би тим персонажем, який був потрібен мені та йому самому, щоб створити легенду, щоб...

Він змовк, але все саме собою впорядковувалося і логічно завершувалося. Тепер він допускав свою первісну тотожність із Ромеро, що аж ніяк не була надприродною. Брати у фарсі, у брехні, у своєму прагненні до запоморочливого злету, брати у біді, що вразила їх і повергла їх у прах. Просто і ясно уявилося Фразі, що такі, як він, завжди будуть Клаудіо Ромеро, а вчорашні й завтрашні Ромеро будуть Хорхе Фрагою. Сталося саме те, чого він боявся отого далекого вересневого вечора: він усе-таки написав "власний" життєпис. Захотілося розреготатись і водночас майнула думка про револьвер, який зберігався у бюрку.

Він так і не згадав, чи тієї хвилини, чи пізніше Офелія сказала: "Найголовніше те, що сьогодні ти їм виклав правду". Про це він тоді не думав, не хотілося знову переживати майже неймовірні хвилини, коли він говорив, дивлячись у живі очі тим, на чиїх лицях захоплений і чемний усміх помалу поступався місцем злісній і зневажливій гримасі, тим, хто підносив руки на знак обурення. Але це було те єдине, що мало ціну, єдине справжнє і неперехідне у всій цій історії. Ніхто не міг відняти у нього ті хвилини, хвилини його справжнього тріумфу, що справді не мав нічого спільного ані з фарисейськими замірами, ані з марнославством. Коли він схилився над Офелією і ніжно провів рукою по її косах, йому на якусь мить здалося, що це — Сусанна Маркес і що його ніжність рятує і втримує її біля нього. Водночас Національна премія, пост дипломата в

Європі та інші блага — це Ірена Пас, щось таке, що треба відкинути, якщо не хочеш цілком уподібнитися до Ромеро, у всьому йти слідами псевдогероя книжки та радіовистави.

А потім — тієї самої ночі, яка тихо крутила небосхил, усипаний зорями,— іншу колоду карт було перетасовано у безкраїй самотності безсоння. Ранок принесе з собою телефонні дзвінки, газети, скандал, роздмуханий на дві шпальти. Йому видалося неймовірною дурницею навіть на мить подумати про те, що все втрачено, коли досить лише виявити трошки спритності й моторності — і, хід за ходом, партію буде відіграно. Все залежало від швидкості дій, від кількох візитів. Якщо тільки захотіти, то і скасування премії, і відмову міністерства закордонних справ від його кандидатури ще не пізно буде зупинити, знову повернути на сто вісімдесят градусів назад — обличчям до масових тиражів, до перекладних видань, до міжнародного визнання. Але він міг, звичайно, і далі лежати горілиць на постелі, припинити всякі візити, місяцями жити в тиші цієї садиби, поновити і продовжувати свої філологічні пошуки, відновити колишні добрі, уже урвані знайомства. Через півроку він був би всіма забутий, щасливо витіснений з афіш фортуни черговим, ще безталаннішим писарчуком. Обидва шляхи були однаково прості, однаково надійні. Залишалося тільки вирішувати. І хоча усе вже було вирішене, він і далі міркував задля самих лише міркувань, обдумував і зважував, доводив собі слушність свого вибору, поки ранкове проміння не почало падати на вікно і волосся заснулої Офелії, а розпливчастий силует сейби в саду не став, зіщулившись, ущільнюватися на очах,— як майбутнє, яке згущується в теперішність, поступово тужавіє, набуває своїх звичних форм, змирюється з ним, виправдовує й звинувачує їх у світлі нового дня.